

ĮRODINĖJIMO PROCESO TEISINIS REGLAMENTAVIMAS ROMĖNŲ TEISĖJE IR
JO ĮTAKA LIETUVOS IR ŠVEDIJOS CIVILINIAM PROCESUI

Elena Kosaitė-Čypienė *

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinio proceso katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 271 4593
Elektroninis paštas ekosaite@mruni.lt

Pateikta 2008 m. birželio 12 d., parengta spausdinti 2008 m. spalio 28 d.

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama kontinentinės teisės sistemos įrodinėjimo proceso genezė: ištakos romėnų teisėje, pagrindiniai romėnų teismo proceso teisės suformuluoti įrodinėjimo proceso principai bei sąvokos, jų recepcija Vakarų Europoje bei išraiška moderniajame šiuolaikiniame civiliniame procese. Lyginamajam tyrimui pasirinkta Lietuvos ir Švedijos, kaip vienu iš vėliausiai patyrusių civilinio proceso reformą Europos valstybių, teisė. Darbe analizuojama šalių ir teismo galių pusiausvyrą romėnų civilinio proceso įrodinėjimo procese, nagrinėjama įrodinėjimo dalyko, įrodinėjimo naštos sampratos, atskleidžiamos principinės nuostatos, kuriomis vadovavosi teisėjas vertindamas įrodymus, apžvelgiamos įrodinėjimo priemonės, vertinama įtaka moderniajam civiliniam procesui.

Pagrindinės sąvokos: įrodinėjimas ir įrodymai romėnų teisminiame procese, romėnų teisės recepcija, formalioji įrodymų teorija, laisvas įrodymų vertinimas.

ĮVADAS

Daugumos Vakarų Europos valstybių teisės sistemos ištakos slypi senojoje romėnų teisėje – vienos teisės šakos paveldėjusios daugiau principų, nuostatų ar elementų, kitos mažiau – priklauso nuo to, kiek Romos laikais buvo išplėtoti vieni ar kiti teisiniai, ekonominiai ar visuomeniniai santykiai bei kiek jie nuo tų laikų pasikeitė. Įrodymų ir įrodinėjimo institutas romėnų teisėje buvo viena iš esminių teismo proceso sudedamųjų dalių, todėl jis buvo gana tiksliai ir išsamiai organizuotas, o jo pagrindinės nuostatos bei principai buvo recipuoti daugumos Vakarų Europos valstybių, tarp jų ir Švedijos bei Lietuvos.

Kaip nurodo D. Tamas (D. Tamm), trumpiausias kelias į kontinentinės Europos teisės suvokimą yra romėnų teisės pažinimas.¹ Todėl norint pažinti įrodymų ir įrodinėjimo instituto prigimtį, suvokti vienu ar kitu nuostatų formavimosi prielaidas ir sąlygas, būtina panagrinėti jų genezę romėnų teisėje. Tai ir yra pagrindinis šio

straipsnio tikslas. Šiam tikslui pasiekti keliami tokie uždaviniai:

- išanalizuoti šalių ir teismo galių pusiausvyrą romėnų civilinio proceso įrodinėjimo procese,
- nustatyti, kas romėnų civiliniame procese laikoma įrodinėjimo dalyku,
- išsiaiškinti, kaip formuluojamos įrodinėjimo naštos ir jos paskirstymo taisyklės,
- atskleisti principines nuostatas, kuriomis vadovaujasi teisėjas, vertindamas įrodymus,
- glaustai apžvelgti pagrindines įrodinėjimo priemones,
- įvertinti, kokią įtaką romėnų įrodinėjimo proceso nuostatos padarė Vakarų Europos įrodinėjimo teisės vystymuisi bei įrodinėjimui moderniajame civiliniame procese, tiriant Lietuvos ir Švedijos, kaip vienu iš Europos valstybių, kuriose neseniai įvykdyta civilinio proceso teisės reforma, teisę.

Atsižvelgiant į šį darbo tikslą ir uždavinius, bus siekiama atskleisti tik pagrindinius, principinius romėnų įrodinėjimo proceso aspektus, kurie geriau padėtų suvokti šiuolaikinės teisės nuostatas.

* Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinio proceso katedros lektorė.

¹ Tamm D. *Roman Law and European Legal History*. P. 3.

Romėnų teismo procesas nuo pat seniausių laikų vyko šalims aktyviai rungtiantis tarpusavyje, vartodami šiuolaikinės teisinės kalbos sąvokas, sakytume laikantis rungimosi principo.² Jau XII lentelių įstatymuose randame tokią taisyklę: „*Com peroranto ambo praesentes*“ (lai kiekvienas gina savo poziciją, kai abu [yra] atvykę).³ Ši nuostata reiškė, jog šalys savo įrodymus, patvirtinančius reikalavimų pagrįstumą, turėjo išdėstyti viena kitos akivaizdoje⁴, nes jei viena kuri nors šalis būtų neatvykusi, teisėjas būtų priėmęs sprendimą (priteisęs ginčo objektą), palankų atvykusiajai.⁵ Taip pat ši nuostata aiškiai rodo, jog įrodinėjimas buvo svarbiausia šalių funkcija procese.

Kaip matome, ankstyvuojų ir klasikiniu Romos laikotarpiu, kai bylos buvo nagrinėjamos *legis actio*, o vėliau *per formulas* tvarka, teisme privalėjo dalyvauti ir pristatyti įrodymus abi šalys, o vienai nedalyvaujant buvo priimamas sprendimas palankus atvykusiajai, tačiau ekstraordinariame procese, teisėjui pačiam susipažinus su bylos aplinkybėmis ir pagrindais, sprendimas nebūtinai turėjo būti nukreiptas prieš nedalyvaujančią šalį, būti jai nepalankus.⁶ Vadinasi, autoritarinis ekstraordinarinio proceso pobūdis, suteikiant teisėjui gerokai didesnes galias, turėjo savų pranašumų: anksčiau sprendimas dėl neatvykusio asmens galėjo būti priimtas jo visiškai neišklausius ir neatsižvelgus į aplinkybes, o principas *audiatur et altera pars*⁷ iki galo įgyvendinamas tapo tik ekstraordinariame procese.

Legisakcinis ir formulinis, arba ordinariniai, procesai⁸ buvo suskirstyti į dvi stadijas, pirmoji jų, *in ius*, vyko pas valstybės valdžios atstovą, teisininką profesionalą, pretorių, kuris legisakciniame procese duodavo ieškinį (iš esmės – leidimą bylą nagrinėti toliau), o formuliniame procese, atsižvelgdamas į šalių išdėstytus argumentus, surašydavo formulę – instrukciją, kaip turėtų būti išspręsta byla, jei teisėjas pripažintų ieškovo reikalavimų arba atsakovo atsikirtimų pagrindą. Antroji stadija, *in iudicio*, arba *apud iudicem*, vyko dalyvaujant privačiam teisėjui, paprastai pasirinktam pačių šalių, kuriam šalys turėjo trumpai išdėstyti savo reikalavimus (*causae conjectio*), o tada teikti įrodymus savo reikalavimams pagrįsti (*causam perorare*).⁹ Formuliniame procese tokio privataus teisėjo (ne teisininko) funkcija iš

esmės buvo tik nuteisti arba išteisinti atsakovą, atsakyti „taip“ arba „ne“ į pretoriaus surašytos formulės *condemnatio* dalį¹⁰, įvertinus bylininkų pateiktus įrodymus. Todėl, kaip nurodo P. Štainas (P. Stein), ankstyvajame procese teisė buvo aiškiai atskirta nuo faktų, pirmąją rūpinosi pretorius, antraisiais – teisėjas *iudex*.¹¹

Procesas stadijoje *apud iudicem* prasidėdavo priešinėmis advokatų (teisinkų – *advocates*) arba oratorių (išdėstančių argumentus – *oratores*) kalbomis, o teismas tiriant įrodymus dalyvavo tik kaip arbitras.¹² Įrodymus teikė šalys, teismas įrodymų nerinko. Bet ar tikrai teisėjas neturėjo jokios galios paveikti įrodinėjimo procesą? Manytume, jog galimybė teisėjui atsisakyti priimti sprendimą byloje ir prisiekti, jog *sibi non liquere* („pačiam neaišku“)¹³ dėl to, jog nepakanka įrodymų, reiškė teisėjo galią netiesiogiai veikti įrodinėjimo procesą ir reikalauti papildomų įrodymų arba geresnės argumentacijos.

Vėliau, ekstraordinariame (arba kitaip vadiname kogniciniame) procese, proceso nebeskirstant į dvi stadijas, valstybės valdininkas, atliekantis teisėjo funkcijas, pats nuo pat pradžių aktyviai tyrė bylą (iš čia proceso tvarkos pavadinimas *cognitio* – „tyrimas“). Magistratas visiškai vadovavo proceso eigai, ypač įrodinėjimo procesui. Kai kurie autoriai, pvz., M. J. G. Garrido, ekstraordinarinį procesą skirsto į klasikinio (nuo imperatoriaus Augusto iki maždaug imperatoriaus Diokletiano) ir poklasikinio laikotarpio procesą (nuo Diokletiano), kadangi 235–284 metais prasidėjus ir stiprėjant Romos Imperijos krizei krito teisės mokslo lygis, o tai stipriai paveikė ir civilinį procesą.¹⁴ Būtent šiuo laikotarpiu įsitvirtino inkvizicinis bylos aplinkybių tyrimo principas (*plena inquisitio*), kurį pirmą kartą 321 m. įtvirtino imperatoriai Konstantinas ir Maksimijanas.¹⁵

Inkvizicinis kognicinio proceso pobūdis (*inquisitio*) tapo vienu iš ryškiausių vėlyvojo romėnų civilinio proceso bruožų¹⁶, apie savarankišką šalių rungimąsi jau nebelabai galima kalbėti: teisėjo galios pasidarė ypač plačios, jis galėjo net nekreipti dėmesio į šalių prašymus, pats rinkti įrodymus, pavyzdžiui, skirti vietas apžiūrai¹⁷, reikalauti papildomų įrodymų ir duomenų. Tačiau vertinant teisėjo vaidmenį romėnų įrodinėjimo procese įdomu tai, kad visi minėtieji teisėjo veiksmai neturėjo tikslo visiškai rekonstruoti tikrovę, kitokią, nei atspindi proceso medžiagoje¹⁸, arba, kaip pasakytume šiandien, įrodinėjimo tikslas nebuvo nustatyti objektyviąją tiesą. Poklasikinis teisėjas nesiekė, kad jo sprendimas būtų materialiai teisingas – jam pirmiausia rūpė-

² Nors D. H. van Zyl ir nurodo, kad senovės mokslininkai negaišo laiko formuluodami principus, užtikrinančius asmenų teises, bet rūpinosi sukurti priemones nukentėjusiam asmeniui apginti. van Zyl D. H. *History and Principles of Roman Private Law*. P. 363.

³ Vėlyvis S., Jonaitis M. *XII lentelių įstatymai ir jų komentaras*. I. 7.

⁴ van Zyl D. H. *History and Principles of Roman Private Law*. P. 30.

⁵ Vėlyvis S., Jonaitis M. *XII lentelių įstatymai ir jų komentaras*. I. 8.

⁶ Girard P. F. *Romėnų teisė*. P. 373.

⁷ Šis principas, kaip ir dauguma kitų civilinio proceso principų, sutartinai kildinamų iš romėnų teisės, niekada taip ir nebuvo suformuluotas, net paminėtas teisės aktuose, tačiau jį neabejotinai svarbiu laikė to meto filosofai ir teisės mokslininkai. Asser D. *Audi et alteram partem: a limit to judicial activity*. P. 209.

⁸ Įrodinėjimo procesas legisakciniame ir formuliniame procese iš esmės nesiskyrė.

⁹ Vėlyvis S., Jonaitis M. *XII lentelių įstatymai ir jų komentaras*. I. 9.

¹⁰ Johnston D. *Roman law in context*. P. 117.

¹¹ Stein P. *Roman law in european history*. P. 25.

¹² Borkowski A. *Textbook on Roman Law*. P. 70.

¹³ Tokiu atveju šalys galėjo perduoti bylą nagrinėti kitam teisėjui. Покровский И. А. *История римского права*. P. 192.

¹⁴ Гарридо М. Х. Г. *Римское частное право: Казусы, иски, институты*. P. 217.

¹⁵ Ibidem. P. 220.

¹⁶ Borkowski A. *Textbook on Roman Law*. P. 81.

¹⁷ Франчози Д. *Институционный курс римского права*. P. 110.

¹⁸ Дождев Д. В. *Римское частное право*. P. 249.

jo, kad jis nebūtų panaikintas¹⁹, kadangi ekstraordinari- niame procese įvesta iki tol nepažinota galimybė skūsti sprendimą apeliacine tvarka.

Rungimosi principas romėnų procese, E. V. Salo- gubovos (E. B. Салогобова) nuomone, galėjo pasireikš- ti trimis galimais variantais. Pirmas variantas: ieškovas, siekdamas pakeisti padėtį, įrodinėja savo reikalavimus, o atsakovas jų nepaneigia kontrargumentais. Ieškinys patenkinamas. Antruoju ir trečiuoju atvejais ieškinys ne- tenkinamas, nes ieškovas arba visai nepateikė įrodymų, arba jo įrodymai paneigti atsakovo įrodymų. Ypač įdo- mus vadinamasis dvilypis procesas, kurio metu ieškovo ir atsakovo pateikiami įrodymai turi lygią įrodomąją vertę. Tokiame procese nėra nei laimėtojų, nei pralaimė- tojų, o ginčo dalykas dalijamas lygiai tarp šalių. Šitaip galėjo būti sprendžiami ginčai dėl padalijimo.²⁰

Įrodinėjimo dalyką romėnų teisminiame procese sudarė tik ginčytini faktai, todėl nereikėjo įrodinėti tei- sės normų (*jura novit curia*), faktų, kurių šalys neginčijo (t. y. šalies teisme pripažintų faktų), visiems žinomų faktų bei faktų, kurių ginčijimą draudė įstatymas, pvz., nenuginčijamųjų prezumpcijų.²¹ D. B. Doždevas (Д. Б. Дождев) taip pat nurodo, jog formuliniame procese *in iudicio* stadijoje nereikėjo įrodinėti faktų, nustatytų pir- mojoje proceso stadijoje *in iure* arba ankstesniuose tei- smo procesuose.²² Vis dėlto teiginio, jog teisės normos neįrodinėjamos, nereikėtų suprasti siaurai: argumen- tavirus kartais galėjo susitelkti ties įstatymo ar formulės interpretavimu. Šalis, pavyzdžiui, galėjo argumentuoti, kad tam tikram klausimui taikomas įstatymas turėtų būti aiškinamas plačiau, nei įprastai priimta, arba kad įsta- tymo tikslas yra kitoks, nei teigia priešininkas.²³

Kadangi romėnų civilinio proceso modelis bent ankstyvuoju ir klasikiniu laikotarpiu buvo pagrįstas run- gimosi principu, o vadovaujantis šiuo principu kiekvie- na šalis privalo įrodyti aplinkybes, kuriomis ji remiasi (CPK 12 str.), romėnų teisės mokslininkai *prudentes* su- formulavo ir įrodinėjimo naštos²⁴ (*onus probandi*) bei jos paskirstymo taisyklę.²⁵ „*Ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat*“ (įrodinėti privalo tas, kas teigia, ne tas, kas neigia).²⁶ Gali kilti klausimas, ar tokia formu- luotė reiškia, jog teigiantysis turi įrodyti tik teigiamus faktus (*affirmanti incumbit probatio*), o neigiamų ne. Tokia nuomonė, V. M. Chvostovo (B. M. Хвостов) iš-

tinimu, nepagrįsta, o jei, pavyzdžiui, ieškovui norint pagrįsti ieškinį reikia įrodyti, kad tam tikras įvykis ne- egzistavo, jis turi įrodyti šį neigiamą faktą, tačiau negali reikalauti iš atsakovo įrodyti, jog tas faktas neegzistuo- ja.²⁷

Įrodinėjimo našta romėnų teisminiame procese skirstyta taip: ieškovas turėjo įrodyti tuos faktus, kuriais jis grindė ieškinį, (formuliniame procese nurodytus for- mulės *demonstratio* arba *intentio* dalyse), o atsakovas – faktus, kuriais grindė savo atsikirtimą.²⁸ D. 22.3.12., 44.1.1. Ulpianas atkreipia dėmesį, jog atsakovas, pa- teikdamas atsikirtimą į ieškinį (atsispindintį formulės *exceptio* dalyje), užima ieškovo padėtį ir turi pateikti prieštaravimo įrodymus, tarsi tai būtų ieškinio reikala- vimas.²⁹ Vadinas, perfrazavus būtų galima teigti, jog šiuo atveju romėnų civiliniame procese įrodinėjimo naš- ta tenka ieškovui.

Poklasikiniu laikotarpiu, maždaug IV–V amžiais, pasirodė teisinės prezumpcijos. Jos susijusios su įrodi- nėjimo naštos paskirstymu: šalys atleidžiamos nuo pa- reigos teikti įrodymus tais atvejais, jei nustatomi tam tikri faktai, iš kurių teisėjas gali padaryti atitinkamų tei- sinių išvadų. Romėnai pažinojo dviejų rūšių prezumpci- jas: nenuginčijamąsias *iuris et de iure* ir nuginčijamą- sias *iuris tantum* (tokia prezumpcija galioja tol, kol kita šalis nenuginčija jos kitokiais įrodymais).³⁰ Viena iš nu- ginčijamųjų prezumpcijų yra Ulpiano minima prezum- cija, jog ištekėjusios moters vaikas yra jos vyro vaikas („*Filium eum definimus, qui ex viro et uxore eius nasci- tur*“ – sūnumi nustatome tą, kas gimęs iš vyro ir iš jo žmonos).³¹ Nenuginčijamųjų prezumpcijų romėnų teisė- je esama nedaug. Viena iš jų, atėjusi ir iki šiuolaikinės teisės (pvz., Lietuvoje ji įtvirtinta Civilinio kodekso 2.2 straipsnio 4 dalyje ir 5.3 straipsnio antroje dalyje), dėl asmenų, mirusių vieno kokio nors įvykio metu (*commo- rientes*), jei neįmanoma nustatyti, kuris iš jų mirė anks- čiau: klasikinėje teisėje laikoma, jog jie mirė vienu me- tu, o poklasikinėje – jog nepilnamečiai vaikai mirė anksčiau už savo tėvus, pilnamečiai – vėliau.³²

Įrodymų vertinimas iš esmės skyrėsi ordinariniuose procesuose ir vėlyvajame ekstraordinariame bei po- klasikiniame. Pripažįstama, jog legisakciniame ir for- muliniame procesuose nebuvo jokios griežtos įrodymų sistemos ar hierarchijos, bet galiojo laisvo įrodinėjimo principas³³ (*libera probatio*), kurį atitiko laisvo teisėjo įsitikinimo³⁴ principas, reiškiantis, jog teisėjas gali pri-

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Салогобова Е. В. *Римский гражданский процесс*. P. 92.

²¹ Хвостов В. М. *Система римского права*. P. 214.

²² Дождев Д. В. *Римское частное право*. P. 235.

²³ Mousourakis G. *The Historical and Institutional Context of Roman Law*. P. 211.

²⁴ Siūlytume atkreipti dėmesį, kad lotyniškas žodis *onus* reiškia būtent „naštą“, o ne „pareigą“, kaip ši nuostata vadinama Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 178 str. bei teisės doktrinoje. (Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. *Civilinio proceso teisė*. I tomas. P. 423). Tai, kad terminas „įrodinėjimo pareiga“ yra nevertotinas ir taisytinas į „įrodinėjimo našta“ aiškina ir V. Nekrošius (Nekro- šius V. *Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato mutarimo „Dėl Civilinio proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo tei- smų praktikoje“ teorinė ir praktinė analizė*. P. 114).

²⁵ Nors teisės aktuose pats principas ir nebuvo įtvirtintas (van Zyl D. H. *History and Principles of Roman Private Law*. P. 378).

²⁶ *Corpus Iuris Civilis*. Paulus, D. 22.3.2. ir kt.

²⁷ Хвостов В. М. *Система римского права*. P. 215.

²⁸ *Corpus Iuris Civilis*. D. 22.3.12. 44.1.1.

²⁹ Ibidem. D. 22.3.19.

³⁰ Гарридо М. X. Г. *Римское частное право: Казусы, иски, институты*. P. 214.

³¹ *Corpus Iuris Civilis*. D. 1.6.6.

³² Бартошек М. *Римское право. Понятия, термины, определе- ния*. P. 79.

³³ Kai kurie autoriai mano, kad legisakciniame procese teisėjas nėra visiškai laisvas vertindamas įrodymus, bet turi vadovautis tam tikromis taisyklėmis, o visiškai laisva lyginamosios įrodymų vertės analizė yra tik formuliniame procese (Гарридо М. X. Г. *Римское частное право: Казусы, иски, институты*. P. 175).

³⁴ Teisėjas savo sprendimą (*sententia*) skelbia nemotyvuodamas (Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S. *Romėnų teisė*. P. 49), vadinas, iš tiesų galioja teisėjo laisvo vidinio įsitikinimo teorija (apie šią teoriją

imti teigiamą ar neigiamą sprendimą remdamasis savo paties įsitikinimu, bet nesaistomas kokios nors griežtos įrodymų sistemos.³⁵³⁶ Viename iš savo reskriptų imperatorius Hadrianas rašo: „Jokiū būdu negali būti nustatyta, kokių ir kokios apimties įrodymų pakanka tam, kad koks nors klausimas būtų laikomas įrodytu. (...) turi, remdamasis savo vidiniu įsitikinimu, įvertinti, kuo tiki ar ką laikai nepakankamai įrodytu.“³⁷

E. V. Salogubova nurodo, jog teisėjo suvaržymas vertinant įrodymus legisakciniame ir formuliniame procesuose buvo nederamas jau vien todėl, kad teisėjai buvo privatūs asmenys, pačių šalių pasirenkami. O kai teisėjais tapo imperijos valdininkai, atsirado ir atitinkami apribojimai.³⁸ Vienas iš svarbiausių pasikeitimų buvo tai, jog atsirado įrodymų hierarchija, kuri laikui bėgant stiprėjo, kol galiausiai poklasikiniame procese visiškai išgalėjo įrodymų vertinimo ribojimo principas: teisėjas nebegalėjo vertinti įrodymų savo nuožiūra, bet turėjo vadovautis įstatymo normomis. Pamažu susiformavo griežta įrodymų hierarchija, atsižvelgiant į jų svarbumo laipsnį.³⁹ Patikimesniais tarp kitų įrodymų imti laikyti vadinamieji valstybiniai dokumentai, tai yra oficialių asmenų ar pareigūnų išduoti dokumentai (*instrumenta*

publica)⁴⁰, taip pat notarų surašyti dokumentai (*instrumenta publice confecta*) bei privatūs dokumentai, patvirtinti mažiausiai trijų liudytojų parodymais.⁴¹

Galiosiausiai įsitvirtino principas *testis unus – testis nullus*, reiškiantis, jog patvirtinti tam tikram faktui vieno liudytojo parodymų nepakanka. Pirmą kartą šį principą įstatyme įtvirtino imperatorius Konstantinas 334 m.⁴² (vėliau jis buvo perimtas tiek Teodosijaus, tiek Justiniano kodeksų): „(...) *ut unius testimonium nemo iudicium in quacumque causa facile patiatur admitti*“ (nė vienas teisėjas neturi leisti patvirtinti tik vieno asmens liudijimo bet kurioje byloje).⁴³ Negana to, toliau minėtoje nuostatoje teigiama, jog vieno liudytojo parodymų iš viso neturėtų būti klausomasi, net jei liudytojas „twiskėtų šlovingosios kurijos garbe“ („*Et nunc manifeste sancimus ut unius omnino testis responsio non audiatur, etiamsi praeclare curiae honore praefulgeat*“), t. y. liudytojas priklausytų aukščiausiesiems visuomenės sluoksniams! Vadinasi, pamažu įsitvirtino formalioji įrodymų teorija, kurios esmė, jog įstatymų leidėjas nustato teismui tikslius kriterijus, pagal kuriuos turi būti nustatinėjama įrodomoji surinktos informacijos vertė.⁴⁴

Absoliutinės monarchijos laikais apskritai krito teisės mokslo lygis, o įstatymų leidėjas, regis, nustojo pasitikėti teisėjo sugebėjimais. Tai tikėjimo visagaliu įstatymu periodas, todėl buvo išleista daugybė įstatymų, užkertančių kelią piktnaudžiavimui ir klaidoms procesiškai vertinant įrodymus. Kaip tik tokios nuostatos ir reišė formaliosios įrodymų teorijos įtvirtinimą procese.⁴⁵

Įrodymais, Pauliaus nuomone, romėnų civiliniame procese buvo laikoma visa, kas galėjo padėti išaiškinti bylą („*Instrumentorum nomine ea omnia accipienda sunt, quibus causa instrui potest*“).⁴⁶ Tokia Pauliaus frazė tarsi suponuoja mintį, jog romėnų teisėje nebuvo nustatytos jokios įrodymų leistinumai taisyklės, tačiau panagrinęję geriau matome, kad tokių taisyklių būta, pavyzdžiui, Arkadijus teigia, jog teisėjai privalo leisti kviesti tik tuos liudytojus, kurių parodymus laiko esant būtinus,⁴⁷ Modestinas nurodo, jog turi būti tikrinamas liudytojo garbingumas, patikimumas ir kitos savybės, o liudytojai, kurie negarbingai kaitalioja parodymus, neturėtų būti išklausomi⁴⁸ ir kt., tačiau tokios nuostatos taikomos jau kogniciniame procese. Formuliniame procese įrodymus buvo galima teikti visiškai laisvai, nenumatyta jokių leistinumų apribojimų.⁴⁹

žr. Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. *Civilinio proceso teisė*. I tomas. P. 195). Todėl, vertindama formaliai, turėtume patikslinti, jog Romoje taikoma ne materialioji įrodymų teorija, arba laisvas įrodymų vertinimas, bet teisėjo laisvo vidinio įsitikinimo teorija. Tačiau mokslinėje literatūroje visur vartojama „laisvas įrodymų vertinimas“, be to, šios dvi teorijos daugiau didesnių skirtumų neturi, todėl ir mes šiame straipsnyje nesiūlome pataisos.

³⁵ Štai pat ar taip, viena kita išimtis iš šio principo buvo, pavyzdžiui, Hadriano reskripte Gabinijui Maksimui nurodyta, jog žodinis parodymas atvykusių liudyti į teismo posėdį yra kitos vertės nei tas, kuris perskaitomas: „*Alia est auctoritas praesentium testium, alia testimoniorum quae recitari solent*“ (*Corpus Iuris Civilis*. D. 22.5.3.4.). Vadinasi, prieš teismą stojusių ir žodžiu liudijančių asmenų parodymai vertinami kaip patikimesni nei iš anksto užrašyti ir teisme perskaitomi, be abejo, todėl, kad žodžiu liudijančius asmenis galima papildomai apklausti. Tačiau net ir šiuo atveju imperatorius spręsti dėl įrodomosios vertės palieka teisėjui, pridėdamas tokį sakinį: „*Tecum ergo delibera, ut, si retinere eos velis, des eis impendia*“ (taigi spręsk pats, bet jeigu nori juos [liudytojus] sulaukyti, turėsi atlyginti jų nuotolius) (*Corpus Iuris Civilis*. D. 22.5.3.4.).

³⁶ Франчози Д. *Институционный курс римского права*. P. 111, taip pat Girard P. F. *Romėnų teisė*. P. 322 ir kt.

³⁷ *Corpus Iuris Civilis*. D. 22.5.3.2.

³⁸ Laisvo įrodymų vertinimo teisė pirmą sykį, E. V. Salogubovos teigimu, buvo apribota imperatoriaus Konstantino (Салогубова Е. В. *Римский гражданский процесс*. P. 115), nors su tokiu teiginiu būtų galima ginčytis: imperatoriaus Konstantino valdymo metai yra gana vėlyvi, 324–337 m., o kognicinis procesas su jam būdinga tvarka ėmė tvirtintis maždaug nuo princepsio, vėliau imperatoriaus, Cezario Augusto viešpatavimo (27 m. pr. Kr.–14 m.). Tiesa, formulinis procesas formaliai nebuvo panaikintas iki pat 342 m. (imperatorių Konstancijaus ir Klemento konstitucija (*Corpus Iuris Civilis*. C. 2.57.1), tačiau jau ir iki to laiko jis buvo smarkiai atgyvenęs (praktikoje nebeapsitinkantis nuo imperatoriaus Diokletiano valdymo (284–305 m.)) (van Zyl D. H. *History and Principles of Roman Private Law*. P. 384), o kognicinis procesas visuotinai taikomas (Borkowski A. *Textbook on Roman Law*. P. 80). Imperatorius Konstantinas 334 m. įtvirtino taisyklę *unus testis nullus testis*, tačiau vienokių ar kitokių ribojimų būta ir iki jo, pavyzdžiui, imperatoriaus Severo Aleksandro (222–235 m.) aktuose ir kt. (Metro A. *Unus Testis Nullus Testis*. P. 109).

³⁹ Франчози Д. *Институционный курс римского права*. P. 111.

⁴⁰ „Senato nutarimu Cenzoriaus [registrai] ir viešieji dokumentai yra svarbesni įrodymai nei liudytojų parodymai“ (*Corpus Iuris Civilis*. Marcellas. D. 22.3.10.).

⁴¹ Гарридо М. X. Г. *Римское частное право: Казусы, иски, институты*. P. 214.

⁴² Metro A. *Unus Testis Nullus Testis*. P. 109.

⁴³ *Imperatoris Theodosii Codex*. CTh.11.39.3. *Corpus Iuris Civilis*. C.4.20.9.

⁴⁴ Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. *Civilinio proceso teisė*. I tomas. P.195.

⁴⁵ Салогубова Е. В. *Римский гражданский процесс*. P. 116.

⁴⁶ *Corpus Iuris Civilis*. D. 22.4.1.

⁴⁷ *Ibidem*. D. 22. 5.1.2.

⁴⁸ *Ibidem*. D. 22.5.2.

⁴⁹ Metro A. *Unus Testis Nullus Testis*. P. 109.

Įrodinėjimo priemonės samprata romėnų civiliniame procese bėgant amžiams smarkiai kito. Legisakciniame procese leidžiami ir rašytiniai, ir žodiniai įrodymai, nors pastarieji labiau vertinami dėl jų tiesioginio ryšio (atvykusį liudytoją galima griežtai apklausti).⁵⁰ Pagrindinės įrodinėjimo priemonės – šalių ir liudytojų parodymai. Šalys, kaip jau minėta, davusios priesaiką teikė savo parodymus⁵¹ bei kvietė liudytojus. Bendra taisyklė buvo tokia, kad liudytojo nebuvo galima versti⁵² atvykti duoti parodymų, tačiau atsisakymas galėjo užtraukti gėdą, toks asmuo „laikomas neištikimas savo pažadams ir netinkamas būti liudytoju“⁵³. Už melagingą liudijimą numatyta atsakomybė: melagingai paliudiję asmenys už parodymų melagingumą baudžiami mirtimi.⁵⁴ Liudytojas prieš pradėdamas teikti parodymus irgi duodavo priesaiką.⁵⁵ Paskutiniaisiais legisakcinio proceso galiojimo amžiais vis svarbesni kaip įrodymai darėsi rašytiniai dokumentai ir žemės matuotojų įvertinimai, ypač paveldėjimo bylose.⁵⁶

Formuliniame procese *apud iudicem* stadijoje žodiniai parodymai sutrumpėjo dėl įvestos formulės; liudytojų vis dar nebuvo galima versti atvykti liudyti; vis dar labiau vertinami žodiniai parodymai, bet kuo toliau, tuo daugiau procese naudojama rašytinių įrodymų⁵⁷ (*instrumenta*): tai yra rašytiniai liudytojų parodymai (*testimonia per tabellam*), užrašyti anksčiau tam, kad būtų pateikti teisme; kitokie dokumentai – stipuliacijos, sutartys ir ypač su paveldėjimu susiję dokumentai; buhalterinės knygos (*rationes*) ir kt. Klasikinėje epochoje ėmė rasti oficialaus pobūdžio dokumentų, pavyzdžiui, Egipte atsirado kažkas panašaus į nekilnojamojo turto registrą, o nuo imperatoriaus Augusto laikų – gimimų registracijos sistema.⁵⁸

Svarbi įrodomoji priemonė formuliniame procese buvo priesaika. Jau pirmojoje stadijoje, *in iure*, ieškovas galėjo kviešti atsakovą duoti priesaiką (*iusiurando in iudicio*). Jei atsakovas sutikdavo ir duodavo priesaiką, prisiekdamas, kad kalba tiesą, jis laimėdavo; jei atsisakydavo prisiekti – pralaimėdavo bylą. Atsakovas turėjo ir trečią galimybę – siūlyti duoti priesaiką ieškovui. Jei šis sutikdavo prisiekti, bylą laimėdavo jis, ir atitinkamai, jei atsisakydavo, – pralaimėdavo. Todėl ieškovui buvo rizikinga siūlyti priesaiką: atsakovas galėjo priesaiką nukreipti ieškovui, o šis atgal peradresuoti nebegalėjo. Ši procedūra šiuolaikiniam žmogui gali atrodyti neracionali, bet būtina atsižvelgti į tai, jog priesaika dievams

romėnų akyse buvo išskirtinai iškilmingas įvykis, net ir didžiausias niekšas vargu ar būtų drįsęs melagingai prisiekti, rizikuodamas savo amžinuoju gyvenimu. Deja, ši procedūra bent iš pradžių buvo naudojama tik ribotomis aplinkybėmis – bylose, susijusiose su tam tikrais daiktais ar tam tikra suma pinigų – bet gali būti, kad vėliau ši kategorija ieškinių buvo išplėsta.⁵⁹ Vienas iš *Digestų* titulų yra skirtas priesaikoms, jame cituojamas Gajus, kuris teigia, jog priesaika yra svarbi priemonė paspartinti bylinėjimąsi.⁶⁰

Ekstraordinariniame procese atsirado esminių pokyčių, susijusių su įrodinėjimo priemonėmis. Visų pirmausia, rašytiniai įrodymai imti vertinti labiau nei žodiniai: ordinariniuose procesuose pirmenybė buvo atiduodama žodiniams parodymams (gyvą liudytoją galima griežtai apklausti – *ingens dimicatio*, tačiau dokumentas nelaikytas neginčijamu įrodymu⁶¹, o kogniciniame dokumentai jau aiškiai turėjo aukštesnę įrodomąją galią nei liudytojų parodymai. Liudytojams tapo privaloma atvykti liudyti magistratui įsakius (*subpoena*).⁶²

Minėtoji taisyklė *unus testis nullus testis* kėlė klausimų to meto Romos teisininkams: aišku, kad šia norma nustatoma, jog vieno liudytojo parodymų patvirtinti tam tikram faktui nepakanka, tačiau kelių liudijimų vis dėlto reikalaujama? Ulpianas padarė logišką išvadą: „*Ubi numerus testium non adicitur, etiam duo sufficient: pluralis enim elucutio duorum numero contenta est*“ (jei liudytojų skaičius nepaminėtas, pakaks dviejų, nes daugiskaitą patenkina du).⁶³

Kaip rašytiniai įrodymai minimi laišakai (*epistolae*), užrašai (*libelli*), rašytiniai pareiškimai (*cautiones*), privačios sąskaitų knygos (*tabulae accepti et expensi*), testamentai ir kiti dokumentai. Sukurti šie dokumentai būdavo užantspauduojami liudytojų akivaizdoje (*obsignatores*) ir gabenami teisėjui, kuris juos atplėšdavo teisme.⁶⁴ M. Jonaitis nurodo, jog šiuolaikiniai procesiniai įstatymai yra paveldėję romėniškąją rašytinių įrodymų skirstymą į oficialiuosius (*instrumenta publice*) ir privačius (*instrumenta privata*), kurių pirmieji dar skirstomi į *instrumenta publice confecta*, sudaromus profesionalių raštininkų, bei *instrumenta quasi publicae confecta*, kurie tvirtinami liudytojų parašais.⁶⁵ Oficialieji valstybės dokumentai, kuriems, kaip minėta, prilyginami notarų sudaryti dokumentai (*tabelliones*), notarų priesaika patvirtinti dokumentai bei mažiausiai trijų liudytojų parodymais patvirtinti dokumentai⁶⁶, turėjo didesnę įrodomąją galią.

Išsamiai ištirti bylą buvo kviečiami ekspertai (gydytojai, akušeriai, raštininkai, žemės matuotojai *menso-*

⁵⁰ Borkowski A. *Textbook on Roman Law*. P. 70.

⁵¹ Vėlyvis S., Jonaitis M. *XII lentelių įstatymai ir jų komentaras*. I. 9.

⁵² Galima tik viešai kviešti, garsiai skundžiantis prie vengiančio savo pareigą atlikti liudytojo namų (Vėlyvis S., Jonaitis M. *XII lentelių įstatymai ir jų komentaras*. II. 3.).

⁵³ Ibidem. VIII. 22.

⁵⁴ Ibidem. VIII. 23.

⁵⁵ Tai, kad liudytojas duoda priesaiką kalbėti tiesą, mini jau ankstyvieji šaltiniai, pavyzdžiui, M. Tulijus Ciceronas Oracijose (Tulijus Cicero M. *Orationes: Pro Q. Roscio comoedo*. 15.44).

⁵⁶ Гарридо М. Х. Г. *Римское частное право: Казусы, иски, институты*. P. 175.

⁵⁷ Borkowski A. *Textbook on Roman Law*. P.77.

⁵⁸ Гарридо М. Х. Г. *Римское частное право: Казусы, иски, институты*. P. 201.

⁵⁹ Borkowski A. *Textbook on Roman Law*. P. 76.

⁶⁰ *Corpus Iuris Civilis*. D. 12.2.1.

⁶¹ Дождев Д. В. *Римское частное право*. P. 236.

⁶² Borkowski A. *Textbook on Roman Law*. P. 81.

⁶³ *Corpus Iuris Civilis*. D. 22.5.12.

⁶⁴ Mousourakis G. *The Historical and Institutional Context of Roman Law*. P. 213.

⁶⁵ Jonaitis M. *Romėnų privatinės teisės įtaka šiuolaikinei civilinei ir civilinio proceso teisei*. P. 237.

⁶⁶ Гарридо М. Х. Г. *Римское частное право: Казусы, иски, институты*. P. 214.

res).⁶⁷ Bet M. Jonaitis nurodo, jog tam tikros rūšies specialisto išsakytos nuomonės dar negalima laikyti sava-rankiška įrodinėjimo priemone – eksperto išvada.⁶⁸

Be šių priemonių, taikoma vietos ir daiktų apžiūra⁶⁹, taip pat šaltiniuose minima sužeisto žmogaus kūno apžiūra.⁷⁰

Poklasikiniu laikotarpiu dokumentai visiškai išstūmė liudytojų parodymus, kuriais teisėjai dabar nebe labai pasitikėjo, ypač todėl, kad imta atsižvelgti į visuomeninę ir turtinę liudytojų padėtį (*humiliores* – žemesniųjų visuomenės sluoksnių atstovų – parodymai apskritai imti laikyti nepatikimais⁷¹).

Įrodymai romėnų teisminiame procese galėjo būti užtikrinami: liudytojas, kuriam grėsė pavojus arba kuris ketino išvykti ilgam laikui, galėjo būti apklaustas iki proceso pradžios (*probatio in perpetuum rei memoriam*), daiktai, kurie galėjo pasikeisti iki teismo posėdžio, galėjo būti apžiūrėti.⁷²

Romėnų teisės įtaka Vakarų Europos, o ypač kontinentinės, arba romanų-germanų teisės šeimos valstybių, teisės sistemoms nekvestionuotina. Iki XII amžiaus Vakarų Europoje romėnų teisė šiokių tokių pėdsakų buvo palikusi tik tose žemėse, kur ji galiojo prieš žlungant Vakarų Romos imperijai, tačiau XI amžiuje Pizoje atrasti Justiniano Digestai tapo pagrindiniu veiksnium, padėjusiu įveikti ne tik „to meto Vakarų Europos šalių nacionalinės sistemos partikuliarizmą, bet ir valstybines bei kitas teritorines sienas ir sukurti bendrą Vakarų Europos teisinę kultūrą, teisės mokslą ir teisinį išsilavinimą“⁷³, o romėnų teisė tapo „bendraja įvairių Europos šalių teise“⁷⁴. Tačiau romėnų teisės recepcija ne visas Europos šalis veikė vienodai. Vienose, pavyzdžiui, Italijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, įtaka buvo milžiniška, kitose, pavyzdžiui, Lietuvoje, perimtos pagrindinės, svarbiausios maksimos, o Skandinavijoje apskritai recepcija įvyko labai vėlai, perimta buvo jau vokiškoji romėnų teisės versija.⁷⁵

Įrodinėjimo srityje romėnų teisė taip pat padarė nemažą įtaką, pavyzdžiui, paveiktas romėniškojo proceso XII amžiaus Italijos karalius Rodžeris II pirmajame Vakarų istorijoje moderniaame karališkosios teisės kodekse *Ariano asizuose* įvedė tardymo procedūrą, kurios metu stropus tardytojas privalėjo išnagrinėti argumentus, liudijimus, raštiškus parodymus ir „kitus tiesos rodiklius“, be to, buvo nurodyta, jog „teisėjas privalo būti nešališkas kiekvieno asmens atžvilgiu, kad galėtų priimti sprendimą, atitinkantį kruopščiai išnagrinėtus ir įro-

domąją galią turinčius liudijimus.“⁷⁶ H. J. Bermanas (H. J. Berman) atkreipia dėmesį, jog tai pats seniausias atvejis, kai karališkuosiuose Europos teismuose matome įvestą racionalaus įrodinėjimo sistemą.⁷⁷

Nepaisant minėtųjų Ariano asizų, propaguojančių tarsi ir laisvą įrodymų vertinimą, pagrįstą vidiniu teisėjo įsitikinimu, beveik visoje Vakarų Europoje stipriai ir ilgam laikui įsitvirtino kai kurios poklasikinio romėnų teisės laikotarpio įrodinėjimo proceso nuostatos, būtent, formalioji įrodymų vertinimo teorija⁷⁸ (aišku, atiduodant duoklę Justiniano Digestams). A. Dereborgas (A. Dereborg) šaiposi, kad formalioji įrodymų teorija, savo klestėjimo Vakarų Europoje laikotarpiu besireiškusi tokiomis aritmetinėmis subtilybėmis, kaip, pavyzdžiui, *probatio plena*, *probatio major* ir *probatio semiplena* (išsamus įrodymas, daugiau nei pusė įrodymo ir pusė įrodymo), šiuolaikiniam žmogui atrodo prieštaraujanti sveikam protui. Pavyzdžiui, Prancūzijoje iki pat revoliucijos galiojo nuostata, jog trijų moterų parodymai prilyginami dviejų vyrų parodymams ir pan.⁷⁹ Tačiau negalima nepasakyti, kad formalioji įrodymų teorija tuo metu buvo neįtikėtina pažangi, palyginti, pavyzdžiui, su iki tol taikytomis ordalijomis.

Lietuvoje formalioji įrodymų teorija pasireiškė, pavyzdžiui, tokiais nuostatomis kaip 1529 m. Pirmajame Lietuvos Statute įtvirtintas reikalavimas: „turi iš abiejų šalių po aštuoniolika liudytojų teismo akivaizdon pristatyti; ir ką teisėjai ras pirmesni įrodinėti, tai tas (...) turi su šešiais liudytojais, o pats septintas, dėl visko prisiekti.“⁸⁰ Tai neabejotinai formalus įrodymų vertinimas, kai lemia ne liudytojų parodymų svoris, o jų aritmetinė vertė. Be to, vienų liudytojų parodymai laikomi patiki-

⁷⁶ Berman H. J. *Teisė ir evoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. P. 558.

⁷⁷ Berman H. J. *Teisė ir evoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. P. 558. Reikia turėti omenyje, kad iki tol pagrindinės įrodinėjimo priemonės germanų teismuose buvo ordalijos – išmėginimas ugnimi, geležimi, vandeniu ir lavonu, dvylikos liudytojų priesaikos, teisimasis dvikova ir pan. (Berman H. J. *Teisė ir evoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. P.557; Dereborg A. *Från legal bevisteori till fri bevisprövning i svensk straffprocess*. P. 13). Teisėjas pats neapklaudavo šalių, o tik nagrinėdavo jų apklausos raštišką protokolą, sudarytą jam pavaldžių teismo pareigūnų. Tai paneigdavo pradinį teisminio tyrimo tikslą, kurio esmė buvo ta, kad teisėjas pats turi susidaryti „vidinį įsitikinimą“ dėl tiesos, susijusios su ginčytiniais dalykais (Berman H. J. *Teisė ir evoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. P. 336).

⁷⁸ Kalbant apie formaliąją įrodymų teoriją reikėtų pasakyti, jog Vakarų Europoje įsivyravusi formaliojo įrodymų vertinimo sistema nebuvo gryna forma perimta iš vėlyvojo, poklasikinio romėnų teisės laikotarpio, bet, kaip nurodo J. C. Lindbladas (J. C. Lindblad), ji buvo smarkiai veikiama kanonų teisės ir tobulinama italų juristų bei vokiečių bendrosios teisinės doktrinos (Lindblad J. C. *Låran om bevisning inför rätta enligt Sveriges lag*. P. 26), o J. H. Langbainas (J. H. Langbein) netgi, priešingai Švedijos teisės mokslo tradicijai, vadina šią teoriją „the Roman-canon law of proof“ (romėnų kanonų įrodinėjimo teisė) (Langbein J. H. *Torture and the law of proof*).

⁷⁹ Dereborg A. *Från legal bevisteori till fri bevisprövning i svensk straffprocess*. P. 16–17.

⁸⁰ Valikonytė I., Lazutka S., Gudavičius E. *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Pirmojo Lietuvos Statuto VIII skyrius. 1 str. P. 208.

⁶⁷ *Corpus Iuris Civilis*. D.10.1.8.1.

⁶⁸ Jonaitis M. *Romėnų privatinės teisės įtaka šiuolaikinei civilinei ir civilinio proceso teisei*. P. 237.

⁶⁹ *Corpus Iuris Civilis*. D. 10.1.8.1.

⁷⁰ *Ibidem*. D. 2.12.2.

⁷¹ Бартошек М. *Римское право. Понятия, термины, определения*. P. 145.

⁷² Салогубова Е. В. *Римский гражданский процесс*. P. 114.

⁷³ Maksimaitis M. *Užsienio teisės istorija*. P. 107.

⁷⁴ „Romėnų teisė visai Europai (...) davė didesnę dalį jos pamatinio teisinio žodyno“ (Berman H. J. *Teisė ir evoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. P.170).

⁷⁵ Maksimaitis M. *Užsienio teisės istorija*. P. 118.

mesniais tik todėl, kad jų aukštesnis rangas, o žydams ir totoriams apskritai neleista liudyti.⁸¹

Švedijoje, kaip jau minėta, romėnų teisės įtaka pasireiškė gana vėlai, tik XVII amžiuje, per Vokietijos teisę: pavyzdžiui, įsitvirtino principas, kad įrodinėjimo našta turi tekti teigiančiajai šaliai, o 1643 metų įstatymo projekte pirmą kartą randama nuorodų dėl įrodymų skirstymo į „visus“ ir „pusinius“⁸². 1734 m. Teismo proceso kodekse (pirmame tokios svarbos akte, reglamentuojančiame teismo procesą) jau įtvirtinta tokia taisyklė: „Du liudytojai sudaro vieną įrodymą, jei jie [t. y. jų parodymai] sutampa. Vienas bylos liudytojas nesudaro daugiau nei pusės įrodymo; ir tada turi tas, prieš kurį duodami parodymai, gintis priešais.“⁸³

Vienas iš svarbiausių moderniojo civilinio proceso principų, laisvo įrodymų vertinimo principas, pagrįstas laisvu vidiniu teisėjo įsitikinimu, galioja daugumoje šių dienų Vakarų valstybių, pavyzdžiui, Lietuvos civilinio proceso kodekse nustatyta, jog „teismas įvertina byloje esančius įrodymus pagal vidinį savo įsitikinimą, pagrįstą visapusišku ir objektyviu aplinkybių, kurios buvo įrodinėjamos proceso metu, išnagrinėjimu, vadovaudamasis įstatymais“ (CPK 185 str.), o Švedijos Teismo proceso kodekse nurodo, jog „teismas, sąžiningai ištyręs visa, kas byloje pateikta, turi nuspręsti, kas byloje įrodyta“ (Švedijos teismo proceso kodeksas, 35:1). Šis fundamentalus principas – formaliosios įrodymų teorijos priešingybė, kad ir kaip atrodytų paradoksalu, nusižiūrėtas iš tos pačios romėnų teisės, tik iš ankstesnio, klasikinio, laikotarpio.

Romėnų suformuluotos įrodinėjimo instituto maksimos turėjo įtakos ir kitų svarbių šiuolaikinio įrodinėjimo proceso nuostatų, iš esmės principinių, formavimuisi, pavyzdžiui, daugumoje valstybių įtvirtintas rungimosi principu pagrįstas civilinio proceso modelis (CPK 12 str., RB 35:6) atspindi romėnų klasikinio laikotarpio idėjas, įrodinėjimo naštos paskirstymo taisyklės (CPK 178 str.) kone pažodžiui atitinka tas, kurias suformulavo romėnų teisininkai, o viena iš jų, romėnų civilinio proceso prezumpcija, net šių dienų teisės moksle tebevadinama lotyniškai – *praesumptiones juris et de jure, praesumptiones juris*⁸⁴, įrodymų samprata šiuolaikiniame procese (CPK 177 str., 1 d.) suvokiama lygiai taip pat, kaip ją suvokė, pavyzdžiui, Paulius⁸⁵, be to, būtent romėnai apibrėžė ir suklasifikavo įrodinėjimo priemones (šalių ir liudytojų parodymus, rašytinius įrodymus, vietos apžiūrą bei daugiau specialiųjų žinių turinčio asmens nuomonę – eksperto išvada), kurios beveik visa apimtimi taikomos ir moderniajame civiliniame procese. Ekstraordinariniame romėnų procese iškelta oficialiųjų rašytinių įrodymų didesnės svarbos, palyginti su kitais įrodymais, idėja atsispindi ir, pavyzdžiui, LR

CPK 197 str. 2 d. bei Švedijos įstatymų parengiamuosiuose darbuose.⁸⁶ Net įrodymų užtikrinimo taisyklės (CPK 221 str.) aiškiai atitinka pagrindines su tuo susijusias romėnų proceso nuostatas.

IŠVADOS

1. Romėnų teisminiuose legisakciniame ir formuliniame procesuose vyrauja rungimosi principas, šalys pačios rūpinasi įrodyti savo teiginių pagrindą, o teisėjas gali veikti įrodinėjimo procesą netiesiogiai, pavyzdžiui, atsisakydamas priimti sprendimą byloje dėl to, kad jam trūksta įrodymų. Kogniciniame, arba ekstraordinariniame, procese teisėjas yra gerokai aktyvesnis, turi daugiau galių. Poklasikinio proceso teisėjo vaidmuo yra inkvizicinis, teisėjas pats tiria bylos aplinkybes ir gali rūpintis įrodymais.

2. Įrodinėjimo tikslas romėnų civiliniame procese – nustatyti materialiąją tiesą. Nors teisėjo galios ir šalių aktyvumas laikui bėgant smarkiai kinta, galima teigti, jog tiek legisakciniame bei formuliniame procesuose, tiek kogniciniame teismas siekia pažinti reikšmingus bylai faktus, tačiau neturi tikslo atkurti absoliučią tiesą.

3. Romėnai pripažįsta, jog įrodinėjimo našta tenka ieškovui, o atsakovas, teikdamas prieštaravimus, užima ieškovo padėtį turėdamas atitinkamą įrodinėjimo našta.

4. Vertindamas įrodymus ordinariniuose procesuose teisėjas yra nevaržomas jokių apribojimų, remiasi tik savo vidiniu įsitikinimu, o ekstraordinariniame ir juo labiau poklasikiniam procese išivyrąja formalioji įrodymų vertinimo teorija.

5. Įrodymais laikoma visa, kas gali padėti išaiškinti bylą. Legisakciniame ir formuliniame procesuose netaikoma jokių įrodymų leistinum taisyklių, o kogniciniame atsiranda įstatymo nuostatos, draudžiančios pateikti teismui vienokius ar kitokius įrodymus.

6. Įrodinėjimo priemonėmis romėnų civiliniame procese laikoma: šalių ir liudytojų parodymai, rašytiniai įrodymai, priešais, vietos, daiktų ir kūno apžiūra, eksperto išvada. Ankstyvuju ir klasikiniu laikotarpiais pirmenybė teikiama žodiniams parodymams, ekstraordinariniui ir poklasikiniam – rašytiniams įrodymams, kurių įrodomoji vertė yra pagal griežtą hierarchiją nustatyta įstatymo.

7. Modernusis Vakarų Europos valstybių civilinis procesas perėmė pagrindines, principines įrodinėjimo romėnų civiliniame procese nuostatas, pavyzdžiui, rungimosi ir laisvo įrodymų vertinimo principų, įrodinėjimo naštos paskirstymo, prezumpcijos, įrodymų formuluotes, įrodymų rūšių klasifikaciją.

8. Skirtingais istorijos laikotarpiais buvo atsižvelgiama į skirtingų romėnų teisės laikotarpių maksimas, reguliuojančias tuos pačius santykius, pavyzdžiui, prieš išgaliojant moderniajam, šiuolaikiniam civiliniam procesui buvo visuotinai taikoma formalioji įrodymų teorija, perimta iš poklasikinio romėnų teisės periodo, o

⁸¹ Valikonytė I., Lazutka S., Gudavičius E. *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. P. 323–324.

⁸² Dereborg A. *Från legal bevisteori till fri bevisprövning i svensk straffprocess*. P. 18.

⁸³ 1734 m. Teismo proceso kodeksas, 17:29, cituota iš Dereborg A. *Från legal bevisteori till fri bevisprövning i svensk straffprocess*. P. 18.

⁸⁴ Lindell B. *Civilprocessen*. P. 502.

⁸⁵ *Corpus Iuris Civilis*. D.22.4.1.

⁸⁶ Lindell B. *Civil procedure in Sweden*. 653 enciklopedinis punktas.

šiuolaikinis procesas atsigręžė į klasikinio laikotarpio svarbiausią principą – laisvą įrodymų vertinimą.

LITERATŪRA

1. Tamm, D. *Roman Law and European Legal History*. DJØF Publishing, 1997.
2. van Zyl, D. H. *History and Principles of Roman Private Law*. Durban, 1983.
3. Vėlyvis, S.; Jonaitis, M. *XII lentelių įstatymai ir jų komentaras: metodinė mokymo priemonė*. Vilnius, 2007.
4. Girard, P. F. *Romėnų teisė*. III tomas. Kaunas, 1933.
5. Asser, D. *Audi et alteram partem: a limit to judicial activity // The Roman Law Tradition*. Sudarė A.D.E. Lewis ir D.J. Ibbetson. Cambridge, 1999.
6. Johnston, D. *Roman law in context*. Cambridge, 1999.
7. Stein, P. *Roman law in european history*. Cambridge, 1999.
8. Borkowski, A. *Textbook on Roman Law*. Oxford, 1997.
9. Покровский, И. А. *История римского права*. Москва, 2004.
10. Гарридо, М. Х. Г. *Римское частное право: Казусы, иски, институты*. Москва, 2005.
11. Франчози, Д. *Институционный курс римского права*. Москва, 2004.
12. Дождев, Д. В. *Римское частное право*. Москва, 1999.
13. Салогубова, Е. В. *Римский гражданский процесс*. Москва, 1997.
14. Хвостов, В. М. *Система римского права*. Москва, 1996.
15. Mousourakis, G. *The Historical and Institutional Context of Roman Law*. Ashgate Publishing Limited, England, 2003.
16. Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė*. I tomas. Vilnius, 2003.
17. Nekrošius, V. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato nutarimo „Dėl Civilinio proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje“ teorinė ir praktinė analizė. *Teisė*. 2006. Nr. 58
18. *Corpus Iuris Civilis*. <<http://webu2.upmf-grenoble.fr/Haiti/Cours/Ak/index.htm>> [žiūrėta 2008 05 14].
19. Бартошек, М. *Римское право. Понятия, термины, определения*. Москва, 1989.
20. Nekrošius, I.; Nekrošius, V.; Vėlyvis, S. *Romėnų teisė*. Vilnius, 1999.
21. Metro, A. *Unus Testis Nullus Testis. Critical studies in Ancient Law, Comparative Law and Law History*. Sudarė J. W. Cairns, A. Watson, O. F. Robinson. Hart Publishing, 2001.
22. *Imperatoris Theodosii Codex* <<http://ancientrome.ru/ius/library/codex/theod/liber11.htm#39>> [žiūrėta 2008 05 14].
23. Tullius Cicero, M. *Orationes: Pro Q. Roscio comoedo*. <<http://www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0013%3Atext%3DQ.%20Rosc>> [žiūrėta 2008 05 14].
24. Jonaitis, M., *Romėnų privatinės teisės įtaka šiuolaikinei civilinei ir civilinio proceso teisei*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2005.
25. Maksimaitis, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius, 2002.
26. Berman, H. J. *Teisė ir evoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Vilnius, 1999.
27. Valikonytė, I.; Lazutka, S.; Gudavičius, E. *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Vilnius, 2001.
28. Godek, S. Elementy prawa rzymskiego w prawie spadkowym I Statutu litewskiego/Romėnų teisės elementai Pirmojo Lietuvos Statuto paveldėjimo teisėje (vertė I. Valikonytė). *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha*. Straipsnių rinkinys. Sudarė I. Valikonytė ir L. Steponavičienė. Vilnius, 2005.
29. Lindblad, J. C. *Läran om bevisning inför rätta enligt Sveriges lag*. Uppsala, 1864.
30. Langbein, J. H. *Torture and the law of proof*. Chicago, 1976.
31. Dereborg, A. *Från legal bevis teori till fri bevisprövning i svensk straffprocess*. Stockholm, 1990.
32. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002. Nr. 36-1340.
33. *Rättegångsbalk 1942* <www.notisum.se/RNP/SLS/LAG/19420740.htm> [žiūrėta 2008 05 14].
34. Lindell, B. *Civilprocessen*. Uppsala, 2003.
35. Lindell, B. Civil procedure in Sweden. *International Encyclopaedia of Laws*. Civil Procedure/ editor Paul Lemmens. The Hague: Kluwer Law International, 1995.

GENESIS OF EVIDENTIARY PROCEDURE

Elena Kosaitė-Čypienė *

Mykolas Romeris University

Summary

In this article will be considered genesis of evidentiary procedure in continental law system: origins in Roman law, fundamental concepts, ideas and principles, stated by Roman law of judicial procedure, its reception in Western Europe and expression in modern civil procedure. For the comparative analysis have been elected Lithuanias and Swedens law, because of relatively recent reforme of civile procedure these two countries have undergone.

In the first part of this paper will be analised balance of power of judge and the parties in evidentiary procedure. In the early Roman *legis actio* and *per formulas* judicial procedure prevailed the principle of parties competition, which meant, that it lay upon the parties to look after evidence, while the judge could influence evidentiary procedure just indirectly, for instance, through the refusing decision under the ground of lack of evidence. Later on, in *cognitio* procedure the judge is much more activ, has more power, whereas the role of judge of postclassic procedure is near inquisitory, the judge investigate circumstances of the case himself.

Under evaluation of evidence is the judge of the *legis actio* and *per formulas* procedures unrestricted by any restrictions, but in the *cognitio* and even more in postclassic procedures prevails the formal theory of evidence.

The main objective of evidentiary procedure in early ordinary procedures as well as in extraordinary and postclassic procedures is to reach the substantial truth.

Under evidence is recognized every material, that could help explicate the truth in the case. In the two early procedures are not applied any rules of admissibility, while in the extraordinary there appears rules, which inhibitors the presentation of evidence to the court.

Keywords: evidence and evidentiary procedure in Roman judicial procedure, reception of Roman law, formal theory of evidence, free evaluation of evidence.

* Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Civil Procedure, doctoral student.